

1. Szaknyelvi szövegek

Schröder, Hartmut: Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte (Társadalomtudományi szakszövegek aspektusai)

Hamburg 1987. Papiere zur Textlinguistik / Papers in Textlinguistics, 60.
343 p.

HARTMUT SCHRÖDER könyve a Papiere zur Textlinguistik / Papers in Textlinguistics című sorozatban, annak 60. köteteként jelent meg. Ahogyan a cím is mutatja, vizsgálati tárgyát társadalomtudományi szakszövegek alkotják. Választását azzal indokolja a szerző, hogy nézete szerint a társadalomtudományok és általában a humán tudományok szakszövegei a szaknyelvi kutatások mindeddig mostohán kezelt területei voltak, szemben például a természet- és műszaki tudományok szakszövegeivel. Szükségesnek látja tehát, hogy a szaknyelvi kommunikáció ezen területét is megvizsgálja, speciálisan erre a területre kidolgozott modellje segítségével. Mindezt egy kevésbé elméleti, mint inkább gyakorlati, alkalmazás szempontú keretben és igénytel valósítja meg, munkája ugyanis a német mint idegen nyelv szak körüli tudományos párbeszéd keretébe illeszthető. Szakszövegei kutatásának kiindulópontja és ösztönzője tehát a szakmai idegennyelv-oktatás; célja, hogy dolgozatának eredményei a tananyagtervezés és a szakmai idegennyelv-oktatás gyakorlata számára felhasználhatók legyenek.

Szerkezetét tekintve a könyv három fejezetre és egy függelékre tagolódik, mely az elemzések korpuszát közli.

1. Az első fejezet célja az, hogy a szakszövegeket *pragmatikai* szempontok szerint vizsgálja meg. A szerző álláspontja szerint a társadalomtudományi szakszövegek elemzése csakis a társadalomtudomány nyelven kívüli komponenseinek bázisán lehetséges. Egyrészt mivel a nyelvi elemek kiválasztását jelentősen befolyásolják a nyelven kívüli jelenségek, melyek ismerete nélkül nem érthetők meg a szakszövegek; másrészt mivel a szakmai idegennyelv-oktatás szempontjából is indokolt a nyelven kívüli jelenségek alapulvétele, hisz csak ezeken keresztül lehet megközelíteni az adott tudományterületet. A témáról született néhány dolgozat többsége mégis megreked a lexika és a szintaxis elemzésénél, anélkül, hogy felfednék a nyelven kívüli komponenseket, pedig végső soron ezek határozzák meg az adott szöveg lexikáját és szintaktikai eszközeit.

A szövegelemzések előtt a szerző definiálja a társadalomtudományt, miközben kitér különféle gondolkodási és közlési struktúrákra, diskurzustípusokra, s utal arra, hogy a különféle kultúraspecifikus jegyeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Felvázolja a társadalomtudományok funkcióját, célját, különféle kutatási módszereit, s példaként ismerteti a Bielefeldi Egyetem társadalomtudományi stúdiumának tartalmát. A továbbiakban ír a társadalomtudományok alapvető paradigmáiról, azok sokféleségéről és kultúraspecifikus jegyeiről, majd hangsúlyozza, hogy a tipikusnak mondható társadalomtudományi diskurzusokat figyelembe kell venni a szakmai idegennyelv-oktatás didaktikai sajátosságainál is.

2. SCHRÖDER célja könyve második fejezetében az, hogy átfogó képet adjon a szaknyelv-kutatás történetéről, jelenlegi helyzetéről és eredményeiről úgy, hogy annak releváns kérdéseihez kidolgozza saját álláspontját. Ehhez első lépésben különféle véleményeket közöl a *szaknyelv-kutatás* fogalmáról, majd hangsúlyozza, hogy dolgozatában az

oly módon értelmezett szaknyelvkutatással kíván foglalkozni, mely az idegennyelv-oktatás kérdéseit elemzi, s a szövegeket nemcsak a nyelv lexikai és szintaktikai szintjén, hanem a szakmai idegennyelv-oktatás céljainak megfelelően szövegnyelvészeti és pragmatolingvisztikai szempontokból is vizsgálja.

Ami a szaknyelvkutatás múltját illeti, a témában írt gyűjteményes kötetek, folyóiratok, különféle publikációk, konferenciák felsorolásával kimutatja, hogy a szaknyelvkutatás az alkalmazott nyelvészetnek a 70-es évek kezdetétől gyorsan fejlődő, viszonylag önálló, igen gazdag szakirodalommal rendelkező ága. S hogy milyen eredményeket mondhat magáénak?

A „szaknyelv” terminus definiálására – ahogyan a felsorolt példákból látjuk – igen sok próbálkozás született. Ezek többsége azonban SCHRÖDER meggyőződése szerint túlzottan egyoldalú: csupán bizonyos aspektusait öleli fel a fogalomnak, és/vagy általánosító kijelentéseket tartalmaz. A szerző álláspontja szerint a szaknyelv lényegét tisztán elméletileg nem is lehet meghatározni, csakis interdiszciplináris megközelítéssel.

A dolgozat vizsgálati területének precíz meghatározásához több fogalompár viszonyának, illetve több kérdéskörnek tisztázását látta szükségesnek.

(a) *Szaknyelv – tudományos nyelv.* A szaknyelvekre vonatkozóan a társadalomtudományok példáján megvilágítja a szerző, hogy egy tudományterület nemcsak egyetlen szaknyelvben realizálódik, hanem hogy a vertikális szinteződés, a horizontális tagolódás, a paradigmák, diskurzusok és ideolektusok bonyolult viszonya alapján számtalan variáció feltételezhető.

Kritikusan megállapítja, hogy éppen a tudományos szaknyelvekben, melyeknek kognitív és kommunikatív funkciót tulajdonítunk, a nyelven kívüli elemek fontos szerepet játszanak, a „szaknyelv” fogalom azonban mégis túlságosan a nyelvi elemeket helyezi a középpontba, s azt mint nyelvi rendszert fogja fel. Ezért SCHRÖDER bevezette a *szakkommunikáció* fogalmát, mely felöleli a nyelven kívüli kommunikációs elemeket is, s nem nyelvészeti rendszert jelöl, hanem a nyelv egy realizálódási formájára vonatkozik, amelyben a tartalom, a kommunikációs szituáció és a kommunikáció célja határozzák meg a nyelvi elemek kiválasztását.

(b) *Szaknyelv – köznyelv.* SCHRÖDERnek e fogalmak viszonyának tisztázására is ki kellett térnie, hiszen a társadalomtudományokban jelentős szerepet játszik a köznyelv.

Ha a szaknyelv definíciójáról írt kritikáját és a szakkommunikáció kifejezés bevezetését tartjuk szem előtt, nem tűnik meggyőzőnek a „szaknyelv – köznyelv” szembeállítás. Abból indul ki, hogy egyetlen szemiotikai összrendszer létezik, melynek elemei például a kommunikációs szándék szerint eltérő gyakorisággal szerepelnek a szakmai és a hétköznapi kommunikációban, illetve bizonyos elemek csak az egyik vagy csak a másik területen jelentkeznek. Továbbá nem ért egyet azzal, hogy a „szaknyelv – köznyelv” viszonyának meghatározását sokszor leszűkítik lexikális különbségek felvázolására, holott meggyőződése szerint a különbségek inkább szemantikai jellegűek, és a szöveg szintjén, valamint az argumentáció módjában jelentkeznek.

(c) *A szakkommunikáció tagolódása és rétegződése.* Ahhoz, hogy a szerző tovább szűkítse vizsgálati tárgyát, behatóbban foglalkozik a szakkommunikációval, mégpedig úgy, hogy egyfajta tipológiai rendszert állít fel a szakszövegek vizsgálatára. Ehhez igen

körültekintően többféle modellt is bemutat, köztük PETŐFI S. JÁNOS felsorolását a hat fő kommunikációs típusról, mely sok tekintetben modellje alapjául szolgál.

Saját modellje a szakkommunikációt először horizontálisan az egyes diszciplínák tartalmi szerint tagolja (például államtudomány, szociálpolitika, szociálpszichológia, újságírás), majd vertikálisan felosztja azt a kommunikációs szituáció alapján, ahol a különbségek a médiumból (írott – szóbeli), a kommunikáció helyéből (nyilvános – magán), a partnerek személyéből és a kommunikáció céljából adódnak.

Habár – SCHRÖDER véleménye szerint – modellje semmiképpen sem mondható teljesnek, lehetőséget ad arra, hogy vizsgálati tárgyát tovább pontosítsa: írott szakszövegekkel kíván foglalkozni a szakon belüli (*fachintern*) kommunikáció területéről.

A fejezet következő pontjában a szerző a kutatás újabb tendenciáira, új orientálódásra (*Neuorientierung*) hívja fel az olvasó figyelmét, melynek lényege a szónál és mondatnál nagyobb nyelvi egységekhez való fordulás, így tehát a hangsúly már a szakszövegnyelvészetre, a kommunikatív-funkcionális nyelvszemléletre, illetve a pragmalingvisztikára került. (SCHRÖDER könyvének megjelenése óta a tudomány további fejlődése alapján e sort kiegészíthetjük például az interkulturális szemlélet egyre növekvő szerepével – Sz. T.)

Miután a szerző bemutatja a *szakszövegnyelvészet* fejlődését, utal az idegennyelv-oktatással való kapcsolatára. A nyelvoktatásnak ugyanis az is feladata, hogy szövegstruktúráról ismereteket közvetítsen, ez pedig a szövegnyelvészet területe.

Figyelme ezután a szakmai kommunikáció központi fogalmára, a *szakszövegre* irányul, mely – úgy, mint maga a szöveg is – nehezen definiálható. Dolgozatában egyetlen explicit szövegdefiníciót sem vesz át, azok túlzottan általánosító és/vagy empirikus jellege miatt. A *szakszöveg* kapcsán csak kevés definíciókísérletet találunk. A szerző megnevez négy különösen fontos jellemzőt, anélkül, hogy saját szakszövegdefiníciót alkotna.

- (1) A szakszöveg olyan szöveg, melyet a szakmai kommunikáció egy bizonyos területéhez rendelhetünk hozzá, és ezen a területen eszköze és eredménye is a kommunikációnak.
- (2) A szakszöveg egy bizonyos szakmai specializálódási fokot jelez.
- (3) A szakszövegben (szemben például az irodalmi szövegekkel) különös jelentőségű a tartalmi szint.
- (4) A szakszöveg nyelvi eszközei a mindenkori kommunikáció céljának megfelelően a nyelvi eszközök összességéből származnak, funkcionális viszonyban állva a kommunikáció céljával.

Ezek a pontok is jelzik, hogy a „szakszöveg” fogalma tisztán nyelvészetileg nem közelíthető meg, sőt az egyetlen biztos alapot annak eldöntésére, hogy egy szöveg szakszöveg-e, a nyelven kívüli kritériumok teremtik meg.

Az előbbieken felvázolt gondolatok alapján kimondhatjuk, hogy a szakkommunikációban számtalan nyelven kívüli jelenség is szerepet játszik, amelyeket egy kommunikatív orientálódású szövegnyelvészet sem tud megfelelően feldolgozni. Ehhez már *pragmalingvisztikai* megközelítés is szükséges. SCHRÖDER a szaknyelv kutatás jövőjét abban a fejlődésben látja, mely a szövegtől a kommunikációs szituációhoz és a tartalomhoz, a szakszövegnyelvészettől pedig a szakszövegpragmatikához vezet.

3. Mindenfajta szövegelemzés sikerének feltétele egy megfelelő korpusz kijelölése, ami természetesen – a számtalan diszciplína, s ezeken belül a sokféle paradigma és „iskola” létezése miatt – nem lehet reprezentatív a társadalomtudomány egész területén. A szerző tisztán pragmatikai kritériumok szerint – azaz az idegennyelv-oktatás gyakorlatát szem előtt tartva – hét finn társadalomtudós segítségével állította össze a dolgozat függelékében olvasható vizsgálati anyagot. A javasolt 120 szövegből 17-et választott ki, melyek egy része szakemberek szakmai kommunikációját teremti meg: például tudományos monográfiák, periodikában megjelent tudományos írások, kutatási beszámolók, illetve recenziók; másik csoportjuk pedig szorosabban kapcsolódik az oktatáshoz: ezt tankönyvi részletek, szótárcikkek, kézikönyvben megjelent írások alkotják.

Könyvének harmadik fejezetében a szerző elemzi a kiválasztott szövegeket az általa kidolgozott modell segítségével, melynek elméleti háttereként bemutatja a szövegelemzés különféle, számára releváns módszereit (szövegnyelvészet, kommunikáció-nyelvészet, a szaknyelvkutatás szövegelemzése).

SCHRÖDER a szövegek elemzését három lépésben valósítja meg.

(a) *A szakszövegek diskurzusstruktúráinak meghatározása.* Definíciójában a diskurzus az a jellemző mód, ahogy egy tudományos diszciplínában a tudomány tárgyról kommunikálnak. Egy ábrán szemléltetve és részletesen interpretálva, bemutatja azokat az állandóan egymásra ható faktorokat, melyek meghatározzák egy szöveg struktúráját. Rámutat arra, hogy a szövegstruktúra egyrészt a szerző szövegalkotásának eredménye, melyet aztán a recipiens aktualizál; majd hangsúlyozza az adott történelmi háttér jelentőségét, s utal a szöveg tartalmi (*Inhalts-*), formai (*Form-*) és nyelvi szintjére (*Sprachebene*).

Előrebocsátja, hogy modelljével a szövegelemzésnek csupán egyik lehetséges útját mutatja meg, továbbá hogy az bizonyos módosítások nélkül nem használható bármely szakszöveg elemzéséhez.

Modelljének lényege az, hogy a szövegelemzést a szöveg extralingvisztikai és pragmatikai faktorainak vizsgálatával kezdi, majd megvizsgálja az adott szöveg három szintjét: egy teljes szöveg (például könyv vagy dolgozat) teljes struktúráját, a fejezetet (*Ab-schnitt*) és a bekezdést (*Absatz*).

A három szint felosztásának módszertani oka az, hogy az idegennyelv-oktatásban ritkán dolgozunk fel teljes „nagy” szövegeket, többnyire csak azok egy részét: fejezetét vagy bekezdését.

Vizsgálatának eredményeit értékeli szövegfajták szerint, s általános érvénnyel is: például néhány szövegrészletet (kiszakítva a kontextusából) az idegennyelv-oktatásban nem tart megfelelőnek; továbbá bemutatja, hogy a didaktikailag alkalmas szövegek tartalmi és nyelvi nehézségük alapján – a háttérinformációk rövid ismertetésével – hová építhetők be a tananyagba. A fejezet végén visszatér a korábban feltett kérdésekhez, és kimondja következtetését, miszerint nem állapítható meg egyértelmű megfelelés az adott kultúra és a szövegstruktúra között. Eredményei azt mutatják, hogy a tényállások (*Sach-verhalte*), a paradigmák és a kommunikációs folyamat (sőt egyéb szubjektív faktorok is) együttesen határozzák meg a diskurzust.

Modelljét alkalmasnak nevezi céljai eléréséhez, de hogy kutatási eredményei a szakmai idegennyelv-oktatás gyakorlatában is felhasználhatók legyenek, meg kell vizs-

gálnia a nyelvi elemeket is, melyek révén a diskurzusok megvalósulnak. Így tér rá szövegvizsgálatának második lépcsőjére.

(b) *Grammatikai – szintaktikai elemzés*. Kutatásához ezen fázisban azt a módszert választotta, hogy a társadalomtudományi szövegekben különösen gyakran előforduló nyelvi elemekből indul ki, s kutatja azok funkcióját, azaz, hogy mely kommunikációs folyamat realizálódik általuk. Eredményei közül a következőket emelném ki.

- (1) Természettudományi és műszaki szakszövegekkel összevetve, a társadalomtudományi szakszövegekben néhány nyelvi elemnek eltérő gyakoriságát (például kevesebb passzív szerkezetet), illetve más funkcióját (például a Konjunktiv II. esetében) tapasztalta. A szintaxis területén többnyire megegyezéseket talált: gyakori főnevesítést, az egyszerű mondatok dominanciáját.
- (2) A szövegfajta, a kommunikációs szituáció, a tematika különbözősége szerint a vizsgált szövegek között is jelentős eltéréseket fedezett fel, például ami a mondatok hosszúságát, vagy a használt igeidőt illeti.
- (3) A szakmai idegennyelv-oktatás szempontjából is fontos az az összefoglaló megállapítása, miszerint a grammatikai-szintaktikai eszközök, valamint az általuk betöltött funkciók között nem mutatható ki egyértelmű megfelelés.

A hiányosságok ellenére is profitálhat az idegennyelv-oktatás és a tankönyvírás a kimutatott eredményekből: például feltárhatjuk egy szöveg jellegzetességeit, ha egy nyelvi elem átlagos előfordulási gyakoriságából indulunk ki, s azt összevetjük a szövegben tapasztalttal.

(c) *A szakszövegek szókincsének vizsgálata*. SCHRÖDER nem azt a célt tűzte ki maga elé, hogy szisztematikusan elemezze a társadalomtudományok szókincsét, hanem (a) rá akar mutatni a szakszókincs sajátos problematikájára, s (b) szemléltetni kívánja, mely lexikai eszközökkel realizálódnak az egyes kommunikációs eljárások (*Kommunikationsverfahren*). Mivel a társadalomtudományi szakszövegek és a köznyelv szókincse között jelentős kapcsolat tapasztalható, igen érdekesnek, de nehéznek is tűnik a korpusz lexikai vizsgálata. Az idegennyelv-oktatás szempontjából azzal támasztja alá elemzésének fontosságát, hogy mivel a nyelvet tartalom nélkül nem lehet oktatni, a hatékonyság érdekében fontos, hogy a hallgatók a szakszavak fajtájáról és struktúrájáról is ismereteket szerezzenek.

Jó néhány „szakszó”-definíció ismertetése után a szerző közli saját véleményét, miszerint a szakszavak legfőbb kritériuma a szakmai vonatkozás (*Fachbezogenheit*).

Behatóan foglalkozik a szerző a társadalomtudományi és a köznyelvi elemek szoros kapcsolatával. PETŐFI S. JÁNOSsal egyetértve, a szakszókincs három csoportját különbözteti meg: (1) nomenklatúra, (2) köznyelvi elemek köznyelvi karakterrel, (3) normalizált köznyelvi elemek.

Vizsgálatának további eredménye a szakszavak előfordulási gyakoriságának felmérése az adott szöveg teljes szókincséhez viszonyítva. A kimutatott átlagos érték mindössze 19,5%.

Megvizsgálja a korpusz szövegeiben a szakszavakat szófaji eloszlásuk és eredetük gyakorisága szerint is.

Az utolsó részfejezetben, visszatérve a kommunikációs eljárások kérdésköréhez, a szerző arra keresi a választ, hogy összeállítható-e egy lista a gyakori kommunikációs folyamatok realizálására szolgáló tipikus lexikai elemekről, amely a hallgatók számára egy adott kommunikációs eljárás felismerésében segítségül szolgálhat. Két igen gyakori kommunikációs eljárást vizsgált meg: az *indoklást* és a *következtetést*, s mindkettőről azt tapasztalja, hogy ezek nem mindig explicit módon jelöltek, csak a legritkább esetben talált lexikai indikátort (például *indoklás*: „..., weil/denn ...” (... , mert ...), *következtetés*: „daraus folgt, dass ...” (ebből az következik, hogy ...)). Segítségül inkább a szöveg tartalmi összefüggése szolgálhat.

A könyv záró részében a szerző visszatekintve művére, utal eredeti célkitűzésére: azaz megvizsgálni kutatási területének legfontosabb kérdéseit, hisz meggyőződése szerint egy alig kutatott területen elsősorban problémafelvetésre, globális áttekintésre van szükség.

Összegezve megállapítható, hogy SCHRÖDER könyve elméleti és gyakorlati igényű alapos kutatómunka eredményeit teszi közzé, kritikusan feldolgozott óriási szakirodalmi háttérrel, így a mai napig is gazdagítja a szövegnyelvészeti kutatásokat. Gondolatai szám-talan esetben további kérdéseket hoznak felszínre: a társadalomtudományi szaknyelv további vizsgálatára ösztönöznek, melyhez a szerző írása végén kidolgoz egy releváns kérdésekből és problémákból álló minimális és maximális kutatási programot.

Szalai Tünde

Hans-Rüdiger Fluck: Fachsprachen. Einführung und Bibliographie (Szaknyelvek. Bevezetés és bibliográfia)

Francke Verlag, Tübingen, 1991. Uni-Taschenbücher 483. 293 p.

HANS-RÜDIGER FLUCK könyve több kiadást is megért: az itt ismertetett 1991-ben megjelent munka az 1985-ösnek – mely az 1980-ban napvilágot látott 2. kiadás bővített és átdolgozott kiadása – változatlan utánnyomása. A könyv megjelenése óta a szaknyelvek vizsgálatában számos új eredmény született, ennek ellenére hiánypótlásnak számít az itt következő ismertetés: FLUCK műve ugyanis ma is alapmunkának számít. Könyvét mindazoknak ismerniük kell, akik a szaknyelvi kommunikáció valamilyen aspektusával kívánnak foglalkozni.

1. A munka – mint ahogyan a bevezető jellegű munkák általában – elméleti alapvetéssel, a legfontosabb meghatározásokkal kezdődik: tisztázza a vizsgálat tárgyát, meghatározza a szaknyelvet mint funkcionális stílust, kitér a szaknyelvek rétegződésére és differenciálódására. A munkának ez a rövid bevezető része tartalmazza azokat az alapinformációkat, melyek nélkül a szaknyelvkutatóhoz nem lehet hozzákezdeni (11-26).

FLUCK a munka elején felveti a kérdést, miben áll a szaknyelvek lényege, mennyiben különböznek a köznyelvtől (*Gemeinsprache*): kiemeli, hogy a szaknyelvkutatásnak és oktatásának nemcsak a lexikára, hanem a szintaxisra is hangsúlyt kell helyeznie, hiszen a szaknyelvek nem csupán attól lesznek azok, amik, hogy sok szakszó fordul elő bennük, hanem mondatnyi jellegzetességeik által is. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szaknyelvek önálló grammatikával rendelkeznek, de mindenesetre a köznyelvben meg-